
RECENZE

VÁLKA A VOJENSKÉ ZDRAVOTNICTVÍ

[Vojna i vojennaja medicina. 1939—1945 gody. Moskva, Medicina 1976, 462 stran].

Pod tímto titulem vyšla kniha akademika Akademie lékařských věd SSSR generálplukovníka zdravotnické služby E. I. Smirnova. Autor v ní uvádí řadu myšlenek a vzpomínek o činnosti zdravotnické služby Rudé armády v letech 1939 až 1945. Tento poměrně krátký časový úsek v životě sovětského lidu byl naplněn tragickými událostmi, hrdinstvím sovětských lidí i radostí z vítězství nad největším nepřítelem lidstva — německým fašismem. Název knihy není náhodný a je velmi výstižný. Odrážejí se v něm zcela protichůdné dojmy z války, provázené lidskými oběťmi a problémy zdravotnictví pečujícího o ochranu a navrácení zdraví lidem.

V posledních letech byla v Sovětském svazu publikována řada vzpomínek na činnost vojenské zdravotnické služby Rudé armády během Velké vlastenecké války (Deník chirurga, A. A. Višněvskij 1967; Za dnů míru a války, G. A. Miterov 1975 aj.). Mnoho dobrého na adresu vojenských lékařů je napsáno v pamětech maršálů Sovětského svazu G. K. Žukova, A. M. Vasiljevského a jiných. Mimořádně poučné je seznámit se s názory a zkušenostmi E. I. Smirnova, jenž byl od roku 1939 po celou válku náčelníkem Hlavní zdravotnické správy Rudé armády. Autor knihy totiž viděl, jako nikdo jiný, ne části, ale celou činnost vojenské zdravotnické služby na frontě a v týlu.

E. I. Smirnov je vynikající organizátor, velmi vzdělaný vědec, který zevrubně zná vojenskou medicínu a sovětské zdravotnictví. Vojensko-medicínské znalosti a operační průprava autora umožnily správné chápání i odborné posouzení zvláštností situace v předvečer a během války z hlediska vojenské zdravotnické služby. Jefim Ivanovič často navštěvoval frontu a byl bezprostředním účastníkem událostí. Vždy znal operační situaci a v souladu s ní přijímal nejvhodnější řešení zdravotnického zabezpečení vojsk. Vždy se vyznačoval vysokou akceschopností v práci, uměním vyhmátnout podstatné, sjednotit okolo sebe organizátory zdravotnické služby, chirurgy, internisty, epidemiology, hygieniky, vedoucí pracovníky ministerstva zdravotnictví SSSR a svazových republik. Tyto rysy se pozitivně projevovaly v celé činnosti zdravotnické služby.

Předmluvu k této monografii napsal maršál Sovětského svazu A. M. Vasiljevskij. Kniha se skládá ze tří částí:

1. Na prahu velkých zkoušek
2. Válka a zdravotnictví
3. Léčení a odsun raněných a nemocných v jednotlivých strategických situacích.

Dílo zpestřuje 32 schémat zdravotnické a vojenské situace.

Kniha není jen souborem autorových myšlenek a vzpomínek. Jsou v ní hluboce rozebrá-

ny a zobecněny zkušenosti z práce vojenské zdrav. služby. Určitý význam má rozbor činnosti zdravotnické služby během válečných událostí v prostoru Chalchingolu a během sovětsko-finského ozbrojeného konfliktu. Tehdy získané zkušenosti ukázaly nevyhnutelnost provedení řady zásadních změn v organizační struktuře zdravotnické služby a v systému organizace zdravotnického zabezpečení vojsk. Např. byla prokázána neúčelnost přítomnosti lékaře u střeleckého praporu, divizní nemocnice a svazku. Rovněž bylo zjištěno, že zdravotnicko-taktická příprava vedoucích kádrů je nedostatečná, že je nevyhnutelné vypracovat jednotné postupy léčení a odsunu raněných atd. Jak na tyto, tak i na některé další otázky existovaly vzájemně si zcela odporující názory. Na vypracování návrhů v souladu s nahromaděnými zkušenostmi byla E. I. Smirnovem zřízena zvláštní komise, kterou sám řídil.

Významnou roli při řešení vědecko-praktických a organizačně metodických otázek zdravotnického zabezpečení vojsk sehrála Vědecká rada náčelníka zdravotnické služby Dělnicko-rolnické Rudé armády, která byla zřízena rozkazem ministerstva obrany v roce 1940. Její práce byla užitečná už v nejbližších letech.

Autor ve své práci analyzuje i historické zkušenosti zdravotnického zabezpečení v minulých válkách. Tam např. píše: „Ve světových válkách se zdravotnická služba změnila ze služby zachraňující raněné a nemocné na službu zabezpečující bojující armádu lidskými rezervami“ (str. 14). Skutečně, ke konci první světové války mnohé válčící státy stály před faktem krajního vyčerpání lidských zdrojů. Zdravotnická služba se stala hlavním pramenem doplňování armádních řad tím, že vrátila uzdravené vojáky zpět k útvarům. Ve francouzské armádě bylo těžko najít vojáka, který by nebyl několikrát hospitalizován. To, že Francie vyhrála válku svými raněnými, sloužilo jako podklad pro zprávu zdůvodňující rozpočtové dotace pro potřeby zdravotnické služby. Autor cituje CH. Spierého a P. Lombardyho, kteří v předmluvě ve své knize o zdravotnické taktice napsali: „Jakákoliv šetrnost na zdravotnických prostředcích se platí ztrátou životů bojujících. Oddaluje naděje na vítězství“.

Hrozící nebezpečí války pro SSSR vedlo k zintenzívnění prací ke zvýšení bojové pohotovosti zdravotnické služby. Provedla se řada organizačně systémových opatření, zdokonalily se prostředky a metody etapového léčení raněných a nemocných. Byla zřízena instituce hlavních odborníků v ústředí a u bojujících armád. Bez nich si lze těžko představit organizaci systému specializované lékařské pomoci. Dále byla posílena protiepidemická ochrana vojsk atd.

V první části knihy jsou uvedeny základní teoretické zásady zdravotnického zabezpečení vojsk. Autor rozebírá bohatý historický materiál, kriticky hodnotí práce N. I. Pirogova a V. A. Oppela. Přitom zdůrazňuje rozhodující

úlohu vševojskové a zdravotnické přípravy pro řešení organizačních otázek. V této části knihy E. I. Smirnov uvádí řadu teoretických zásad, které sám rozpracoval již v průběhu války a kterým se dostalo tehdy plného uznání a realizace v praxi. (Problémy válečné medicíny, Moskva 1944; Otázky organizace a taktiky zdravotnické služby, Moskva 1942 aj.). Z teoretických základů léčebně odsunového zabezpečení vojsk spravedlivě oceňuje přínos učení N. I. Pirogova.

Druhá část knihy se věnuje stavu zdravotnické sítě ve státě, zdravotnickým vědeckým ústavům, zdravotnickým kádrům, zdravotnickému zabezpečení, přesunu nemocnic ze západu na východ a jejich reevakuaci, hygienicko-protiepidemické ochraně vojsk atd. Je v ní uvedena pomoc sovětského zdravotnictví vojenské zdrav. službě při efektivním poskytování zdravotnické pomoci a léčení raněných a nemocných během války, při organizaci protiepidemické ochrany vojsk a obyvatelstva na válčišti. Současně se zdůrazňuje, že vývoj zdravotnictví je determinován požadavky každodenní praxe v době míru, což se však neshoduje s potřebami za války. Např. v roce 1940 činil počet chirurgických lůžek v SSSR 12,5 % a chirurgů bylo 12 560 (str. 130). Na začátku války byla potřeba chirurgů ve vojenské zdrav. službě zabezpečena pouze z 52 %. To vyžadovalo intenzívní přípravu odborníků daného profilu pro práci v podmínkách „traumatické epidemie“, kdy zdravotnické ztráty činily až 66 % celkových bojových ztrát. Současně s tím naléhavě vyvstala otázka přípravy zdravotnických instruktorů a sběračů raněných, kteří jsou v podstatě potřební pouze za války. Autor v této části rozebírá osvědčené formy a metody přípravy zdravotnických kádrů.

V prvním období Velké vlastenecké války nastala tíživá situace ve zdravotnickém zásobování, protože se fašistům v prvních týdnech války podařilo zničit velkou část zásob léků a speciálního zdravotnického materiálu, určeného pro poskytování pomoci raněným a zabezpečení nově se formujících nemocnic v pohraničních oblastech. Frontový sklad umístěný v oblasti Minska, obsahoval 400 vagonů léků a zdravotnického zařízení. Byl však obsazen nepřítelem. A bez léků, jak zdůrazňuje E. I. Smirnov, není praktické medicíny (str. 141). Požadavky vojenské zdravotnické služby na zdravotnický materiál plnily stovky závodů svazového i republikového významu. Nehledě na existující potíže v zásobování, zvláště materiálem bojového zabezpečení, byla udržena vysoká úroveň zdravotnické péče.

S velkým vzrušením čteme část pojednávající o evakuaci nemocnic ze západu na východ a jejich reevakuaci. „Od začátku války do 20. prosince 1941 bylo evakuováno do hloubi vlasti 395 635 lůžek“ (str. 156). Byla to titánská práce v podmínkách, kdy potřeba lůžek neustále vzrůstala. Přitom byla část prostředků během bojů zničena. Tak za první dva,

tři dny války bylo vyřazeno z činnosti 14 z 26 posádkových vojenských nemocnic západního frontu. Situace obranných vojenských akcí vyžadovala soustředění podstatné části lůžkového fondu do frontového článku. S přechodem sovětských vojsk do útoku byla přijata operativní opatření ke zvýšení lůžkové kapacity armádních základů a k přesunu nemocnic z východu na západ. Autor uvádí zajímavá data o vztahu vojenské zdravotnické služby a ministerstva zdravotnictví SSSR při uskutečňování přesunu lůžek, o pomoci stranických a odborových organizací, Červeného kříže a Červeného půlměsíce, státních orgánů při budování lůžkového fondu. Bez této pomoci by bylo nemyslitelné mít k dispozici k 1. prosinci 1944 1 914 130 lůžek (str. 195).

Pozornost si zaslouží i poslední část druhého dílu knihy „Hygienicko-protiepidemická ochrana vojsk“, která začíná slovy: „Války jsou vždy doprovázeny epidemiemi nebo značným rozšířením infekčních nemocí“. Autor zkoumá příčiny vzniku infekčních chorob, podmínky jejich šíření a opatření uskutečňovaná zdravotnickou službou Rudé armády. Zajímavé je vylíčení vztahů, které k těmto otázkám zaujímal vrchní velení ozbrojených sil, pracovníci ministerstva obrany spolu s ministerstvem zdravotnictví. E. I. Smirnov zasvěceně popisuje stav a perspektivy zdokonalování služby, přípravu nových prostředků a metod specifické profylaxe i léčení infekčních chorob.

V této části autor věnuje velkou pozornost analýze skvrnitého tyfu, který vypukl v prvním roce války v Západním, Severozápadním a Brjanském frontu, ukazuje na organizačně taktické chyby při provádění protiepidemických opatření, ale také na nedostatečnou znalost zdravotnicko-epidemické situace v týlu protivníka a na válčišti. Hygienicko-epidemiologický průzkum nebyl vždy nepřetržitý, věrohodný, včasný a účinný. Situace na frontě byla opravdu složitá, zvláště na území osvobozeném od protivníka. Tak od začátku útoku sovětských vojsk pod Moskvou do dubna roku 1942 odhalila frontová zdravotnická služba 2200 ohnisek skvrnitého tyfu mezi civilním obyvatelstvem osvobozených území a 7930 nemocných (str. 222). Od ledna do března 1944 hospitalizovaly nemocnice 1. Běloruského frontu 10 000 civilních obyvatel, onemocněvších skvrnitým tyfem. Frontové prostředky poskytly zdravotnické ošetření 1,5 miliónu civilních obyvatel. Zcela po pravdě ukazuje autor na úmyslné akce německého fašistického velení v rozšiřování skvrnitého tyfu na území Staré Rusi prostřednictvím vojenských zajatců, bývalých vojáků Rudé armády, z nichž mnozí byli postiženi skvrnitým tyfem. E. I. Smirnov toto počínání označuje jako jednu z forem bakteriologické války. Hygienicko-epidemická situace v týlu protivníka byla v sovětské zdravotnické službě známa z výpovědi válečných zajatců i z hlášení frontového průzkumu,

v němž byl obvykle přítomen i zdravotnický pracovník. Dějala se proto opatření k zabránění vzniku a šíření infekce u vojsk (hygienická opatření, očkování aj.). Ale hygienicko-epidemiologický průzkum jednotlivých svazků nebyl dostatečně účinný a jeho kritika je proto oprávněná.

Závěrem této části autor konstatuje, že „díky provedenému souboru opatření v oblasti protiepidemické ochrany vojsk v období Velké vlastenecké války se podařilo zabránit epidemiím, které byly považovány za nezbytný doprovod války“ (str. 238).

Třetí část knihy je věnována formám a metodám organizace léčebně odsunového zabezpečení vojsk v deseti nejdůležitějších strategických operacích. Autor hluboce analyzuje úspěchy a nedostatky ve využívání nemocnic řady armád a frontů, podrobuje ostré kritice řadu náčelníků zdrav. služby za schematismus a šablonovitost v práci, za nedostatečné přihlížení k celkové i zdravotnické situaci. Přesvědčivě poukazuje na rozhodující vliv bojové situace na formy a metody organizace manévru nemocnicemi. Při obranných operacích za ústupu vojsk v počátečním období války byla hlavní pozornost věnována odsunu sil a prostředků zdrav. služby z dosahu útoků nepřátelských vojsk a kvalifikovaná zdravotnická pomoc byla poskytována armádními nebo specializovanými frontovými nemocnicemi. Po přechodu Rudé armády do protiútku se situace zásadně změnila. Tuto změnu však někteří náčelníci zdravotnické služby armád a frontů včas nepochopili. Po přechodu sovětských vojsk do útoku vyvstaly totiž před sovětskou zdravotnickou službou úplně nové problémy. Umění organizace zdravotnického zabezpečení, nové formy bojových událostí bylo nutno osvojovat si během jednotlivých operací. Velkou roli v tom sehrály dopisy E. I. Smirnova náčelníkovi zdrav. služby Jižního frontu L. M. Mojžesovi a služební listek všem náčelníkům zdrav. služby frontů, armád, divizí, brigád a náčelníkům nemocnic v srpnu 1942. Byla v něm uvedena analýza vlivu operacích taktických podmínek na organizaci zdravotnického zabezpečení vojsk, chyb v práci, zobecněny kladné zkušenosti a podána vědecky zdůvodněná doporučení. Je zcela jasné, že centralizace polních nemocnic v podřízenosti zdravotnické služby frontu musela být zlikvidována a bylo nutno zavést manévry nemocnicemi mezi armádami frontu. Bylo doporučeno budovat mohutné nemocniční základny armád, podtrhovalo se zřizování polních pohyblivých nemocnic první linie, které se nezřídka měnily na mezietapu zdravotnického odsunu z divizního obvodu do nemocniční základny armády a j. Pozornost se obrátila na nedostatky v plánování zdrav. zabezpečení chystaných armádních operací, na nepřesnosti ve zpracovávání bojových dokumentů atd.

E. I. Smirnov opodstatněně a aktuálně vypráví o tom, že nelze považovat za přepych,

když zdravotnický personál před ustanovením do řídicích funkcí absolvuje důkladný přípravný kurs včetně závěrečných zkoušek z taktiky, operačního umění a ze základů válečné chirurgie (str. 85).

Při analýze zdravotnického zabezpečení plánovaných strategických operací, vedených různými formami manévřů ve vysokém tempu a při nerovnoměrném vzniku ztrát, autor dochází k důležitému závěru o nezbytnosti ponechat v záloze asi 50 % nemocnic armády i frontu ve výchozím postavení k nasazení. Tomu přispívala i Hlavní zdravotnická správa, která posilovala nemocniční základny řady armád a frontů. V knize je nejednou zdůrazněno, že ani jedna armádní a frontová operace nebyla podobná žádné předcházející, ani následující. Proto je nebezpečná šablonovitost a schematismus organizace jejich zdravotnického zabezpečení. Na potvrzení řečeného autor ukazuje různé formy manévru nemocnice, které se uskutečnily v minulé válce.

Organizace mezipásmových nemocničních základů pro dvě armády na hlavním směru fronty (Smolenská operace), vysunutí pohyblivých nemocnic frontu do armádního prostoru pro příjem raněných, které nezatěžovalo armádní nemocnice (Běloruská operace), stejně jako mezifrontový manévr nemocnic představují závažný tvůrčí přínos autora knihy i náčelníků zdravotnických správ frontů. Rozvíjení frontových nemocnic v armádním prostoru bylo častým jevem. Jejich úlohou bylo přijímat podstatnou část raněných a nemocných během prvních dnů operace přímo z divizních obkázíšť a polních pohyblivých nemocnic první linie. Armádní nemocnice pak mohly pohotově sledovat vojska. Tak tomu bylo např. ve Vislo-Oderské operaci. Autor s velkou lítostí píše, že „mnohé armádní nemocnice byly dvakrát i více přeloženy“, ale desítky a stovky tisíc lůžek frontu dlouho nepracovaly, protože nebyly obloženy, nebo byly na cestě.

Náležitá pozornost je věnována organizaci léčení lehce raněných v armádních a frontových nemocnicích. Např. u Kalininského frontu bylo v době útočných operací ponecháno u jednotek do 8 %, z armádních a vyšších zařízení se po obnovení bojeschopnosti navrátilo od 10 do 15 %. Pro léčení předpokládaného počtu lehce raněných se určovaly až

3—4 nemocnice na každou útočící armádu. Toho se docílilo za cenu přesunu nemocnic z armád, které nevedly aktivní bojovou činnost, a i částečným použitím nemocnic předstunutých základů frontu (např. v době Rževské operace 30. armády nebo prosincové operace 3. úderné armády).

Čtenář, který přečetl tuto knihu, nemůže nepocítit hlubokou úctu k obětavé práci vojenských lékařů. Společně s orgány sovětského zdravotnictví v týlu byla jejich práce korunována ohromným úspěchem: k útvarům bylo navráceno 72,3 % raněných a více než 90 % nemocných při nevelkém ukazateli úmrtnosti a invalidity.

Práce příslušníků vojenské zdravotnické služby byla vysoce oceněna: 44 osobám byl udělen titul Hrdina Sovětského svazu, 13 osob bylo vyznamenáno řády vojévůdců a více než 116 000 odměněno řády. Kromě toho bylo odměněno více než 30 000 pracovníků ve zdravotnictví.

Celá kniha je proniknuta ideou socialistického humanismu ve vztahu k raněnému, nemocnému i zdravému člověku. Poprvé v historii se stal předmětem trvalé péče velení i vojenských lékařů voják — občan bránící vymanitosti Velkého října. E. I. Smirnov zdůrazňuje pomoc, které se dostávalo vojenské zdravotnické službě všech stupňů od stanicých a státních orgánů veřejných organizací i obyvatelstva.

E. I. Smirnov si nečiní nároky na úplné objasnění všech stránek činnosti vojenské zdravotnické služby ve Velké vlastenecké válce. Ale na mnohé vzrušující otázky, spjaté s mnohými důležitými událostmi na frontách minulé války, dává vyčerpávající odpověď. Kniha je dobře ilustrována a snadno se čte. Je zvláště drahá zdravotníkům, veteránům války, je však i velice užitečná pro vedoucí pracovníky vojenské zdravotnické služby a zdravotnické služby civilní obrany. Považujeme za velmi užitečné, aby tato zásadní monografie byla přeložena do češtiny. Překlad by určitě uvítali všichni, kteří se zabývají historií lékařství a historií vojenského lékařství zvláště.

Zpracovali: MUDr. Jan Hes, CSc.

MUDr. Jiří Keil

MUDr. Josef Hořejš

ZDRAVOTNICKÉ PRÁVO NA POMOC PRAXI

Bibliografický výběr „Zdravotnictví a právo“ (redaktor JUDr. P. Holeček) přinesl v krátké době už druhý suplement, podávající přehled předpisů platných v ČSR o aktuálních otázkách zdravotnické praxe ve formě studijně rozborové rešerše. V 8. ročníku (1977) uve-

řejnil první suplement — přehled předpisů o oznamovací povinnosti zdravotnických pracovníků a zdravotnických organizací vůči nezdravotnickým orgánům a organizacím (výjimky z povinné mlčenlivosti). V 9. ročníku (1978) přináší druhý suplement — soupis před-

pisů z oblasti péče o pracující na téma: **Preventivní prohlídky a posuzování zdravotní způsobilosti k práci.** Odběratelé uvedeného „Výběru“ a řídící pracovníci ve zdravotnictví získávají tyto suplementy bezplatně, ostatní zájemci za režijní úhradu. Druhý suplement lze ještě objednat v Ústavu vědeckých lékařských informací (à Kčs 5,-). Elaboráty obsahují přehled velkého počtu předpisů týkajících se dané tematiky, s uvedením příslušného pramene (sbírky předpisů), kde je norma otištěna, a zpravidla se stručnou informací o jejím obsahu.

Bibliografický výběr „Zdravotnictví a právo“ vychází 6× ročně (předpl. Kčs 90,-) a přináší všestranný přehled zdravotnickoprávních předpisů a literatury, jakož i jiných norem, statí a knih dotýkajících se zdravotnických organizací (zejména z práva pracovního, hospodářského, správního). Velice detailní záběr

má toto periodikum, pokud jde o československý právní řád, a kromě toho podává informace o důležitých předpisech, člancích a knihách se zdravotnickoprávní tematikou z jiných zemí. (V r. 1977 přinesl „Výběr“ na 2150 záznamů.)

„Výběr“ je velmi prospěšnou pomůckou nejen pro právníky, ale i pro lékaře organizátory, hygieniky, psychiatry, posudkové, soudní a jiné lékaře, hospodářské činitele a další řídící kádry a vedoucí odborníky ve zdravotnictví. Využívání v praxi napomáhají výstižné anotace u zahraničních pramenů, jakož i podrobné rejstříky. — Objednávky: Ústav vědeckých lékařských informací, 121 32 Praha 2, Sokolská 31, který též zajišťuje rešerše, konzultace a informace z oboru zdravotnického práva, jakož i reprodukční služby (xerokopie) požadovaných materiálů.